

Mgr lic. Anna Jagusiak
Wydział Teologiczny
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Strategie komunikacji prorockiej w aspekcie historycznym

Wstęp

Historia biblijnego Izraela – Narodu Wybranego pozostawała pod wpływem profetyzmu, który odegrał równie wielką rolę co instytucja kapłańska czy monarchia teokratyczna (Jakubiec, 1948, s. 417; Łach, 1962, s. 113). Prorocy zabierali głos zwłaszcza w czasie upadku moralnego i religijnego. Świadomość powołania prorockiego wiązała się z natchnieniem przez Boga i przekazywaniem wyroczni bez względu na opinię publiczną. Prorocy izraelscy w znaczny sposób wyróżniali się wśród innych proroków. Słowo, które otrzymywali i przekazywali przybierało różne formy. Niniejszy artykuł przedstawi zarys historyczny początków profetyzmu na ziemiach pozaizraelskich, wskaże na oryginalność proroctw ziemi Izraela oraz na kryteria oceny prawdziwego proroka. Ponadto celem tego opracowania będzie przedstawienie sposobów otrzymywania i przekazywania objawienia prorockiego.

1. Historyczny rozwój zjawiska profetyzmu

Zjawisko profetyzmu było znane w wielu regionach świata zarówno w starożytnych jak i nowożytnych czasach. Nie był on przywilejem wyłącznie Narodu Wybranego (Lindblom, 1967, s. 1). Z uwagi na wielopostaciowość i wielowarstwowość, a co za tym idzie obszerność zagadnienia profetyzmu, należy skupić się na niektórych jego aspektach. W niniejszym artykule zostaną wskazane te formy profetyzmu pozaizraelskiego, które wykazują najwięcej analogii z profetyzmem hebrajskim. Uwaga zostanie zwrócona na te narody, z którymi państwo izraelskie miało najwięcej styczności (Brzegowy, 2001, s. 17).

1.1. Profetyzm pozaizraelski

Na terenach Azji Mniejszej oraz wśród ludów Basenu Morza Śródziemnego prorok był kimś dobrze znanym, był częścią codzienności, spotykany w portykach świątyń, na dworach panujących, na uczęszczanych drogach i miejskich placach. Omawiając główne narody, z którymi miał do czynienia Izrael, należy wziąć pod uwagę Egipt, Mezopotamię, Fenicję i Kanaan. W Egipcie, państwie o wielkim znaczeniu politycznym, a także religijnym dla Izraela, przez wiele wieków trwały liczne konflikty. Mądrość egipska w znaczący sposób

wpływała na literaturę mądrościową Izraela, czego najlepszym przykładem jest Księga Przysłów. Egipska literatura „prorocka” sięga 2000 r. przed Chr. i jest prześlgnięta głównie treścią o charakterze wróżbiarskim, choć pojawiają się też wątki historyczne, społeczne, a także eschatologiczne. Profetyzm w kraju faraonów przewija się głównie wśród klasy kapłańskiej, pojawia się także u mędrców i pisarzy. Prorocy egipscy „nie powołują się na aktualnie otrzymywane objawienie od bóstwa, jak prorocy izraelscy, lecz występują jako rzecznicy powrotu do przeszłości” (Stachowiak, 1980, s. 11).

Proroctwa Egiptu nie odnoszą się nigdy do całego narodu lub nawet jego części, gdyż są one zarezerwowane wyłącznie dla indywidualnych osób, zwłaszcza faraonów, ich następców, wyższych funkcjonariuszy itp. Wśród proroków można zauważyć odmienne tendencje religijne. Monoteizm dość często towarzyszy prorokom z kręgu mędrców, natomiast kapłani i pisarze lubują się w politeizmie, zwłaszcza kulturowym. Profetyzm egipski cechuje ponadto swoisty utylitaryzm, wyrocznie dotyczą korzyści lub nieszczęść osób, z którymi są związani. Częstym motywem wizji proroków egipskich jest powrót do autorytetu i religijności czasów dawnych, co wiąże się zarówno z krytyką słabych i lękliwych władców, a także z oczekiwaniem na idealnego władcę-pasterza. Wypowiedzi prorockie starożytnego Egiptu do dnia dzisiejszego są przedmiotem sprzecznych interpretacji, spowodowanych słabą znajomością uwarunkowań religijnych i kulturowych (tamże, s. 11n).

Innym ośrodkiem, bliskim narodowi izraelskiemu, była Mezopotamia, różna pod wieloma względami od egipskiego państwa. W Mezopotamii działali prorocy różnej kategorii. W pierwszej kolejności należy wymienić tych proroków, którzy byli określani mianem tzw. *baru* albo „widzący”, trudnili się oni przepowiadaniem przyszłości. Byli to np. mężowie wchodzący w skład personelu świątynnego. Prorocy mezopotamscy uciekali się do wszelkiego rodzaju praktyk, które znane były ówczesnym wróżbitom, co wiązało się z odczytywaniem takich znaków jak: poruszenia wody czy oliwy w kielichu, zachowanie różnych przedmiotów wprawionych w ruch, postawy zwierząt, wnętrzości ofiar, zjawiska niebieskie i obrazy senne. Przykładem takiego sposobu przepowiadania z udziałem proroka „widzącego” jest fragment Ezechiela (21,26), gdzie Nabuchodonozor by zasięgnąć wróżby co do przyszłości „potrzęsa strzałami, zapytuje posążki bóstw i przypatruje się wątrobie”. Podobieństwo z prorokami izraelskimi wykazuje babilońska instytucja ludzi zwanych *machu* czy *apilum*. Tytuły te używane są w stosunku do ludzi, którzy są odbiorcami objawienia, które później opowiadają (Brzegowy, 2001, s. 18).

Zarówno w królestwie Mari (Mezopotamia), jak i królestwie Babilonu już w XVIII w. przed Chr. (Hammurabi, 1728-1686) działali prorocy (zarówno kobiety jak i mężczyźni) w sanktuariach różnych bóstw. Działalność takich proroków wiązała się z przepowiadaniem i wygłaszaniem wyroczeni w świątyniach takich bóstw jak np. Dagana, Hadada czy świątyni bogini Isztar w Arbeli, gdzie kapłanki wygłaszały wyrocznie w imieniu swej bogini. Prorok w społeczności babilońskiej odgrywał określone funkcje. Celem i misją takiego proroka było poznanie i objawienie punktu widzenia bóstwa w każdej sprawie życia państwowego,

zarówno w aspekcie pokojowym jak i wojennym, a także w kwestii wzniesienia nowej świątyni czy bramy, a nawet wszczęcie negocjacji z sąsiednim państwem. Sprawy państwowe nie mogły pozostać bez uzgodnienia z wolą bóstwa, co leżało w gestii proroka, którego kolejnym zadaniem było przekazanie i wyłożenie ludziom boskiej woli. Z kolei zadaniem proroków dworskich było przypomnienie królowi o jego obowiązkach religijnych, o zobowiązaniach jakie miał władca z uwagi na „przymierze” z bóstwem (Tamże, s. 18n).

Innym jeszcze bliższym zarówno pod względem geograficznym, kulturowym, jak i chronologicznym środowiskiem prorockim był Kanaan, który wraz z Fenicją i Syrią zasługuje na szczególną uwagę. Warto wspomnieć, że Izrael zdobył pierwsze doświadczenie właśnie w zetknięciu z Kananejczykami. Proroctwa w Fenicji charakteryzowały się m.in. stanami ekstatycznymi. Już w IX w. przed Chr. Apuleusz w opisie procesji bogini Asztarty pisze o zgiełkliwym zawodzeniu, płasaniu ciał, rozpuszczaniu włosów i wbijaniu zębów we własne ciało. Ekstatycy byli zdolni także do dobywania mieczy i nacinania własnego ciała, a gdy tylko ktoś czuł przyływ ducha bożego, wygłaszał wyrocznię. Przykładem takiego typu prorokowania jest scena z Pierwszej Księgi Królewskiej (1 Krl 18), gdzie opisana jest rozmowa Eliasza z Baalem i jego prorokami. Nawet wśród proroków izraelskich uciekano się do tego typu transu prorockiego. Jednakże autentyczni prorocy Izraela, tacy jak Izajasz czy Jeremiasz, stanowczo protestowali przed tego typu praktyką (Iz 28,7n; Jr 16,6; 41,5: 47,5) (tamże, s. 20n).

Literatura z Ugarit odwołuje się m.in. do „widzących” na terenie Palestyny. W XV w., w Taanak, działał prorok na usługach bogini Asztarte, znawca magii i objawiciel przyszłości. Miasto Taanak, które zachowało swoją niezależność jeszcze długo po wkroczeniu Izraela do Kanaanu, miało spory wpływ na zamieszkujące wokół izraelskie grupy z pokoleń Manassesza i Issachara. Zdobyte zostało dopiero za czasów Dawida (tamże, s. 20).

Odnosząc się do przykładów proroctw warto zwrócić jeszcze uwagę na sławnego wieszcz babilońskiego Balaama, który pojawia się w kontekście podboju Kanaanu przez Izrael (Lb 22-24). Balaam, wbrew królowi Moabu nie przeklinał Izraela, ale mu błogosławił i zapowiadał świetlaną przyszłość. Znane jest powszechnie proroctwo mesjańskie, w którym wieszcz babiloński zapowiada potężnego króla izraelskiego, co uwidocznione jest w znakach gwiazdy i berła (Lb 24,17). Balaam – pogański prorok posiadał też charyzmat prorocki. „Wyrocznia Balaama, syna Beora: wyrocznia męża, który wzrok ma przenikliwy, wyrocznia tego, który słyszy słowa Boże, który ogląda widzenie Wszechmocnego” (24,15). Odpowiedź Balaama na niezadowolenie króla jest jedna: „Przecież nie mogę przekroczyć rozkazu Jahwe i czynić samowolnie czy to źle, czy też dobrze. Co Jahwe mówi, to tylko oznajmię” (Lb 24,13).

Niedawne odkrycie archeologiczne imperium Ebla z XXIV w. przed Chr. dostarczyło zaskakujących danych w kwestii rozstrzygnięcia czy dane proroctwo przyszło do Izraela z terenu Fenicji-Kanaanu czy Mezopotamii (Mari). Otóż już w czasach przedbiblijnych w północnym Kanaanie znani byli cudzoziemscy kapłani, nazywani od kraju pochodzenia i niezwiązani z kultem konkretnego bóstwa. Przemierzając kraj głosili oni słowo boże,

a określano ich mianem *nabiutum*, który jest tytułem pochodnym od rdzenia *nb'/nby* co oznacza „wołać, zwiastować”. Z kolei sumeryjskie słowo *pà* („mówić, recytować”) filologowie eblaiccy tłumaczyli przez *na-ba-um*, które kryje w sobie rdzeń hebrajskiego *nabi*. Zdaniem M. Dahood’a, w świetle tych danych Kanaan należy uważać za najbardziej prawdopodobne miejsce zetknięcia się Izraelitów ze zjawiskiem profetyzmu (Pettinato, 1981, s. 278).

Z powyższych przykładów i opisów można wywnioskować, że profetyzm wśród ludów Starożytnego Bliskiego Wschodu był zjawiskiem dobrze znanym. Zjawisko profetyzmu rozumiane było dość szeroko, często dotyczyło ono jedynie zewnętrznej formy takiej jak: magia, wróżbiarstwo, interpretacja snów. Ze stanami ekstatycznymi mamy do czynienia głównie w Syrii i Palestynie. Głównym tematem, jaki przewija się w tematyce prorockiej są sprawy życia codziennego, najczęściej wojny, a kwestie moralne nie są istotnym elementem tych wystąpień.

1.2. Prorocy zawodowi i fałszywi. Wiarygodność proroków

Nie jest łatwo dokładnie określić, jakie są reguły udzielana poleceń przez Boga prorokom. Biorąc pod uwagę świadectwa samych proroków, wydaje się, że przekazywanie proroctwa odbywało się w różny sposób. Niektórzy prorocy „piszący” przedstawili opis swego powołania, inni argumentowali na korzyść autentyczności swej misji specjalnymi „znakami”. Znaczna część proroków występowała w imieniu Jahwe, co mogło wydawać się wystarczającym sprawdzianem ich wiarygodności (por. Jr 26,16) (Stachowiak, 1990, 245n).

O nieautentyczności proroków decydowała zasadniczo treść przepowiadania. Gdy przepowiadali oni pomyślność, przez co uspakajali naród, przyczyniali się do utwierdzenia ludzi w grzesznym życiu. Prawdziwym prorokiem był ten, który mówił niezachwianie o grzechu, niewierności, karze boskiej oraz pokucie prowadzącej do zbawienia. Z tej racji najprostszym kryterium weryfikacji czy dany prorok został powołany przez Boga, była treść prorockiego posłannictwa. W dwóch księgach Starego Testamentu temat ten został rozwinięty. W Księdze Jeremiasza (28,8n) odnotowane jest, że prorok który grozi ludowi karą boską z racji tego faktu jest prawdziwym prorokiem. W Księdze Powtórzonego Prawa odnaleźć można teksty mówiące o tym, że prorok, który zachęcał do kultu obcych bogów i w celu uwiarygodnienia swoich słów czynił cuda, jest fałszywym prorokiem i powinien ponieść karę śmierci (Pwt 13,6) (Brzegowy, 2001, s. 26n).

Najważniejszym sprawdzianem prawdziwości wystąpienia proroka jest przed wszystkim osobista świadomość posłannictwa, mówienie w imieniu Jahwe bez względu na to czy dane proroctwo spotyka się z entuzjazmem. W ST można spotkać wiele przykładów cierpień, męczeństwa czy śmierci dość charakterystycznej dla losu proroków, stojących w służbie słowa Jahwe. Ponadto sprawdzianami wiarygodności proroka są: zgodność głoszonej nauki z tradycją prorocką, świętość życia (Jr 23,14) oraz bezinteresowność. Dość rozpowszechnionym, ale rzadko stosownym kryterium autentyczności misji prorockiej były

„znaki”, takie jak nadzwyczajne wydarzenia, które wykluczały interwencję człowieka (Stachowiak, 1990, 242n).

1.3. Oryginalność profetyzmu izraelskiego

Biblia Hebrajska najczęściej określa proroka przy pomocy terminu *nabi'*, który jest tłumaczony ogólnie jako „powołany”. W Septuagincie termin ten tłumaczony jest zawsze jako *prophetes* (Popowski, 1997, s. 537). Słowo to pochodzi od greckiego czasownika *phemi* – „mówić, powiadamiać” z dodaniem przedrostka *pro*. To *pro* nie jest czasowe (przepowiadać) lecz zastępcze: „mówić zamiast czy w imieniu kogoś”, „mówić za kogoś”; „mówić w miejsce kogoś”. Prorok jest zatem rzecznikiem, który mówi w imieniu Boga, jest orędownikiem Bożym (Harrington, 2000, s.226; Brzegowy, 1994, s. 11).

Postępując się terminem „prorok” i „proroctwo” należy wystrzegać się rozumienia tych terminów w ich potocznym użyciu – gdzie „prorok” jawi się jako ten, kto „zwiastuje”, a „prorokowanie” rozumiane jest tylko i wyłącznie jako „przepowiadanie”. Prorocy biblijni przepowiadali co prawda przyszłość, lecz jedynie w pewnym zakresie; biblijni prorocy zajmowali się bardziej teraźniejszością, a często nawet i przeszłością. Innymi słowy – „prorok” i „proroctwo” mają w Biblii sens fachowy, który wykracza poza sferę potocznego użycia. Poznając profetyzm Starego Testamentu można zauważyć, że prorok jest w pewnym sensie człowiekiem sprzeciwu, bowiem jego zadaniem jest mówić zawsze inaczej niż chcą tego ludzie, inaczej niż oni myślą (Witaszek, 2008, s. 498).

Prorocy z pewnością odczuwali ciężar tego sprzeciwu, lecz jest on znakiem rozpoznawczym prawdziwego profetyzmu. Kiedy ludzie uważali, że jest bardzo dobrze, byli spokojni, a równocześnie popełniali pewne wykroczenia, zjawiał się prorok i groził karami, najazdem, klęską żywiołową czy innego typu nieszczęściem. Nie był zatem chętnie słuchany, gdyż zakłócał spokój. Gdy natomiast naród znajdował się w ucisku, prorok potrafił przyjść z pokrzepieniem, przepowiadając wspaniałą przyszłość (Jelonek, 2013, s. 83).

Można na podstawie dociekań dotyczących misji proroka przedstawić definicję jego osoby. Otóż „Prorocy są to ludzie, którzy – powołani i oświeceni przez Boga – głosili w Jego imieniu prawdy religijno-moralne, strzegli czystości wiary i obyczajów, a czasem przepowiadali także przyszłość i działali cuda” (Peter, 1970, s. 600).

Bóg sam wybiera, powołuje i przygotowuje proroków w Izraelu. W Biblii możemy znaleźć dane o niektórych z nich (Amos, Izajasz, Jeremiasz, Ezechiel). Wybór na proroka nie był podyktowany sytuacją majątkową, statusem społecznym czy predyspozycjami naturalnymi. Powołanie to nie jest też ograniczone do jednego pokolenia ani rodu. Jahwe obdarza misją rolnika Elizeusza i pasterza Amosa, ale także powołuje dostojnego Izajasza czy nawet broniących się przed swoją misją Mojżesza, Jeremiasza czy Jonasza (tamże, s. 597).

Próba porównania proroctw „hebrajskich” z „profetyzmem” pozaizraelskim na tle historii religijnej Izraela, pozwala na głębsze zrozumienie jego wyjątkowości i oryginalności. Pomiedzy religiami Kanaanu i Izraela istnieją znaczne różnice. Zjawiska manticzne

(gr. *mantike*, tzn. „sztuka przepowiadania”) np. taniec, śpiew, muzyka odgrywały u proroków izraelskich pewną, ale nie decydującą rolę. Istotnym czynnikiem, który decydował o przynależności do proroków izraelskich było posiadanie ducha Jahwe. U proroków pozaizraelskich zauważyć można brak dążenia, by wznieść na wyższy poziom swoje religie. U proroków izraelskich natomiast wartości religijne i moralne były siłą napędową rozwoju Izraela (Stachowiak, 1968, s. 121). Ponadto prorocy hebrajscy adresowali swoje orędzie najczęściej do całego narodu czy grup społecznych np. do książąt, kapłanów, sędziów, bogaczy czy panujących. W swych prorocत्वach zawierali obietnice Bożej opieki i zbawienia, częste groźby i zapowiedzi kary, upomnienia pod adresem króla i narodu (Brzegowy, 2001, s. 28).

Posłannictwo izraelskich proroków wykazywało także niezależność od władzy politycznej, i to w całej historii Narodu Wybranego. Niezachwianie uważali oni, że ich siła tkwi w Jahwie Panu, byli natomiast przeciwni wszystkim „inteligentnym” i „mądrym” tego świata, którzy chcieli budować przymierze na bazie walk zbrojnych (Homerski, 1972, s. 35-43). Prorok izraelski zawsze głosił prawdę bez względu na to czy spotykał się z entuzjazmem ze strony ludzi czy nie. Z kolei prorocy dworscy zazwyczaj głosili prorocत्वa, które schlebiali władcom. Prorok Jahwe był zazwyczaj sam i przeciw wszystkim, posiadał pewność, że prawda nie leży zawsze po stronie większości. Prorocy Izraela mieli odwagę przeciwstawić się, mniej lub bardziej gwałtownie, przeciwko tworam ludzkiej wyobraźni: baalom, molochom, kulcie słońca, księżyca czy gwiazd. Hebrajskich proroków charakteryzuje również to, że byli wysłańcami Boga do narodu, który został wybrany po to, aby „być zaczynem nowej ludzkości” (Tamże).

1.4. Kształtowanie ksiąg prorockich

Prorocy byli przeważnie mężami słowa, a przekazane przez Boga prorocत्वo starali się przedstawić, opowiedzieć ludziom w taki sposób, by ich język dostosowany był do ówczesnych czasów. Typowym środkiem przekazywania słowa była zatem mowa, o czym świadczy polecenie Boże: „Idź i powiedz” (np. Iz 6,9; 7,3; Jr 2,2). Jednakże posłannictwo dane od Boga zostało także utrwalone na piśmie. O ile współczesna kultura Zachodu, przywykła do masowej produkcji piśmiennictwa i nie docenia słowa pisanego, to na starożytnym Bliskim Wschodzie utrwalanie czegoś na piśmie było wydarzeniem niezwykłym. Posłannictwo Boże zostało spisane głównie z powodów teologicznych. Istotne było przekazanie słowa Bożego i utrwalenie go na piśmie dla przyszłych pokoleń „aby słuchając (...) nawracały się od swojego przewrotnego postępowania” (Iz 36,3). Zatem słowa Jahwe, choć oryginalnie wygłoszone w konkretnym czasie i miejscu, zostały utrwalone na piśmie zachowując po wszystkie czasy swoją aktualność, moc i zbawienie (tamże, s. 34n).

Spisane prorocत्वo dość często nie było dziełem danego proroka. Niektórzy prorocy dyktowali osobiście swym sekretarzom treść orędzia Bożego, jak w przypadku skryby Jeremiasza Barucha (Iz 8,1-4; Ez 43,10-12; Jr 36,4.28). Oryginalne słowo prorockie

przekazywane czy to ustnie czy pisemnie, było na nowo odczytywane i przystosowywane do ówczesnie panujących uwarunkowań społecznych, historycznych i religijnych Narodu Wybranego. Słowo to było przekazywane najczęściej wraz z wyjaśnieniem, dołączeniem partii tekstu, by było bardziej zrozumiałe.

Współcześni krytycy przyjmują w ogólnym zarysie trzy stadia formowania się księgi prorockiej: na początku powstały oddzielne fragmenty, które łączono w większe partie tekstu – zbiory, te następnie były układane w jedną całość czyli księgę prorocką. Proces ten mógł trwać niekiedy bardzo długo. Etap drugi i trzeci następowały najczęściej już po śmierci proroka. Przy układaniu zbiorów, elementem łączącym była wspólna idea jak np. wyrocznie przeciw Izraelowi czy obietnice zbawienia. Proces formowania się ksiąg prorockich może budzić wątpliwości co do autentyczności sporządzanych na tej drodze przekazów, czy dotarło ono do nas w nienaruszonej formie, czy uległo skażeniu. Istnieje wiele czynników które wpłynęły na wierność przekazu słów proroczych, a jest to przede wszystkim doskonała pamięć ludzi starożytnego Wschodu (nie byli oni bowiem zalewani ogromem informacji z prasy, radia czy telewizji jak ma to miejsce w dzisiejszych czasach). Ponadto przemówienia proroków były niezwykle przejmujące, że zapadały w pamięć wiernych słuchaczy na długo (Tamże, s. 36).

2. Sposoby otrzymywania objawienia prorockiego

Najważniejszym i niewątpliwie decydującym momentem w życiu proroka jest jego powołanie. W opisach niektórych proroków powołanie jest dość obszernie przedstawione, inni natomiast nawiązują jedynie do tego wydarzenia, podając pewne szczegóły.

Prorocy otrzymują zasadniczo dwa typy objawień: obrazowe zwane wizją lub objawienie pozawizualne czyli słowo słyszane. Obie formy objawień nie stanowią dwóch całkowicie różnych kategorii; często jedna forma przechodzi w drugą, lub współgra/jest kombinowana z drugą. Gdy sposób przekazywania natchnienia Bożego jest określony jako „słowo Jahwe”, niekoniecznie oznacza to, że mamy do czynienia z objawieniem słowa jako takiego – objawieniem pozawizualnym. Dzieje się tak, gdyż objawienie prorockie określane wyrazem hebr. *dābār* ma znaczenie o wiele szersze i stanowi niejako termin techniczny objawienia prorockiego. Hebr. *dābār* rozumiane jako „słowo” we współczesnym znaczeniu, ale także zdarzenie, rzecz, posłannictwo, polecenie – posiada zawsze konkretną treść; wyraża ono nie tylko znaczący dźwięk ale i czyn. Słowo Jahwe nie jest zatem bierną relacją o osobach i zdarzeniach, ale aktywnym czynnikiem wpływającym na nie decydująco. Prorok jest także nazywany w pełnym tego słowa znaczeniu „mężem słowa” (Jr 18,18) (Stachowiak, 1990, s. 248).

W związku z rozróżnieniem doświadczenia subiektywnego lub pozasubiektywnego, nasuwa się pytanie dotyczące obiektywności wizji prorockich. W pewnych przypadkach jest bowiem trudno określić z jaką wizją mamy do czynienia: czy z wizją wyobrażeniową (subiektywną) czy z zewnętrzną (obiektywną) lub jeszcze z inną. Problem z określeniem

wizji pojawia się z uwagi na to, że prorocy niezbyt dokładnie opisują objawienia Boże, na przemian używając takich wyrażen jak „widzieć słowo” czy „słyszeć wizję” (por. Iz 2,1; Jr 23,18; Iz 21,2; Ez 1-3; Am 1,1; Mi 1,1). Prorok przechodzi dość łatwo od przeżyć opierających się na doświadczeniach obiektywnych do czysto subiektywnych. Dlatego też w niektórych przypadkach trudno stwierdzić jak prorok „widział” lub „słyszał” (tamże).

Wizje zewnętrzne (obiektywne) odznaczają się tym, że wizja może dotyczyć jakichś przedmiotów zewnętrznych, istniejących poza osobą proroka lub też dotyczy wrażenia wywołanego przez Boga w zmysłach proroka. Przykładem może być postać Mojżesza przy krzaku ognistym (Wj 3,1n). Wizja wyobrazeniowa (subiektywna) polega na podaniu prorokowi nowych wyobrażeń, lub też zestawieniu wyobrażeń już znanych, podobnie jak przez kolejny ruch ręki następuje zmiana układu szkieł w kalejdoskopie (Jr 1,11-19) (Peter, 1970, s. 602n).

Trzecim rodzajem jest wizja umysłowa (intelektualna), która uchodzi za najdoskonalszą. W wizji umysłowej Bóg wprowadza nowe pojęcie do umysłu bez pośrednictwa fanatyzmów, nakierowuje na nowy osąd proroka, a umysł w dalszym procesie poznawczym poprzez zmysły dochodzi do poznania prawdy (por. Jr 23,22; Am 3,7; Iz 3,16; 7,13; Ez 12,21; 13,1). Prorok widzi pod specjalnym wpływem Bożym rzeczy i ich powiązania, jakich inni nie dostrzegają. Znaczna część ksiąg prorockich zawiera tego typu wizje, które znane są też bardzo dobrze w Nowym Testamencie (w Ap 1,11-24; 4,1 oraz w Łk 10, 18, gdzie czytamy: „Wróciło siedemdziesięciu dwóch z radością mówiąc: «Panie, przez wzgląd na Twoje imię, nawet złe duchy nam się poddają». Wtedy rzekł do nich: «Widziałem szatana, spadającego z nieba jak błyskawica. Oto dałem wam władzę stąpania po węzach i skorpionach, i po całej potędze przeciwnika, a nic wam nie zaszkodzi. Jednak nie z tego się cieszcie, że duchy się wam poddają, lecz cieszcie się, że wasze imiona zapisane są w niebie» (Stachowiak, 1970, s. 248).

Prorok otrzymuje jeszcze innego typu „widzenia”, które polegają na umiejętności postrzegania rzeczy dalej i głębiej, dostrzeganie w rzeczach zwyczajnych symbolu rzeczywistości wyższej np. w Am 8,1n. Ów prorok w zwyczajnym koszu owoców widzi dojrzałego do kary Izraela. Tego typu „widzenie” polegało też na umiejętności wyciągnięcia nauki, przestrogi z jakiegoś faktu, zdarzenia z życia, nawet po upływie dłuższego czasu np. Ozeasz w swoich smutnych doświadczeniach małżeńskich dostrzega występność Izraela.

Otrzymałym objawieniom prorockim towarzyszą niekiedy zjawiska nadzwyczajne i ponadnaturalne, a nawet stany parapsychologiczne. Szczególnie widać to na przykładzie objawień proroka Ezechiela, np. Ez 3,12-14: „Wówczas podniósł mnie duch i usłyszałem za sobą odgłos ogromnego huku, gdy chwała Pańska unosiła się z miejsca, w którym przebywała. Ten ogromny huk to szum uderzających o siebie skrzydeł istot żyjących i odgłos kół obok nich. A duch podniósł mnie i zabrał. I poszedłem zgorzkniały, z podnieceniem w duszy, a mocna ręka Pańska spoczywała nade mną”.

Wielu krytyków określa tego typu stany mianem ekstazy¹. Jednakże posługując się takim słowem należałoby je w pierw przybliżyć. Stany ekstatyczne indywidualne czy zbiorowe występować mogły jedynie, za sprawą otoczenia, jak miało to miejsce u proroków na początku ruchu prorockiego czyli za Samuela (1 Sm 10, 5n. 10n). Prorocy okresu późniejszego, a wśród nich prorocy „piszący” odróżniali się od tego typu prorokowania.

Prorocy późniejsi bardzo rzadko mówią o działaniu „Ducha”; uwagę mogą przykuć stany ekstatyczne u Ezechiela, u którego są one stosunkowo najczęstsze (co zostało przedstawione w przytoczonym powyżej fragmencie). Należy jednak podkreślić, że pomimo pewnych fenomenów fizycznych (jak np. unoszenie w górę, nagła utrata sił, drżenie ciała) prorocy nie utracili swej świadomości. Poza tym analiza opisów wizji dowodzi, że brak w księgach prorockich przejawów typowo „manticznych”. Prorocy wyraźnie zachowują swoją osobowość, nie tracą jej na rzecz mówiącego do nich Boga, nie zlewają się też z Nim w jedno. Objawienie dane przez Jahwe czy to w postaci „wizji” czy skierowanych słów, rozumiane jest jako spotkanie i bliskie obcowanie z Bogiem na wzór relacji międzyludzkich, choć na innej płaszczyźnie. W podobny sposób odbywać się będzie także głoszenie otrzymanego słowa – jako osobiste spotkanie proroka występującego w imieniu Boga z ludźmi, którymi ma kierować. Głoszenie otrzymanego słowa ma zatem odbywać się przy pełnej świadomości własnej i słuchaczy (Stachowiak, 1970, s. 249).

Innym sposobem przekazywania proroczego posłannictwa był sen, czyli jeden z najdawniejszych sposobów komunikowania woli Bożej wybrancom. „Sen jako zjawisko natury fizjologiczno-psychologicznej jest okresowym ustaniem koordynacji między aktami, przez które łączymy się ze światem zewnętrznym. Prócz częściowej nieczułości zmysłów następuje w nim ustanie działalności rozumu (refleksji, osądu itp.) i woli, a zwiększenie wrażliwości wyobraźni” (Peter, 1970, s. 604). Z tego też właśnie powodu podczas snu człowiek jest podatny na przyjęcie wizji wyobrażeniowej (wyżej wymieniona wizja subiektywna).

Bóg musiał czuwać nad tym, by prorok posiadał pewność snu prorockiego i umiał właściwie go zinterpretować. Gdy sen proroczy miewali nie-prorocy, Bóg posyła proroków jako tłumaczy (Józef w Egipcie, Daniel). Sen należał także do form najbardziej nadużywanych przez fałszywych proroków i przez to jest traktowany z dużą rezerwą przez proroków. Jeremiasz uznaje co prawda możliwość otrzymania objawienia prorockiego we śnie (Jr 23,28), jednakże wspomina o prorokach, którzy prorokują fałszywie w Jego imieniu. Objawienie we śnie, mimo zasadniczo braku większej popularności u proroków, odegrało niezwykle ważną rolę w okresie apokaliptyki (np. Dn 7,1). W Nowym Testamencie

¹ Ekstaza (stgr. ἔκστασις (ekstasis), bycie na zewnątrz siebie) – wieloznaczne pojęcie, najczęściej odnoszące się do stanu człowieka, w którym działania i władze duszy są tak zwrócone ku przedmiotowi poznania i pragnień, że osoba w mniejszym lub większym stopniu staje się niezdolna do odbierania i odczuwania zewnętrznych bodźców zmysłowych

² Mantyzm - napór obcych myśli charakterystyczny dla schizofrenii, należący do grupy zaburzeń o typie automatyzmów psychicznych. Pojawia się także w bezsenności z niepokojem pod postacią naporu (natłoku) myśli, często przykrych, nie dających się korygować i z niemożnością skupienia uwagi na żadnej z nich.

znajdujemy liczne opisy wizji otrzymanych we śnie. Jedną z najbardziej popularnych jest sen Józefa (Tamże, s. 600).

3. Sposoby przekazywania objawienia Bożego

Prorok miał nie tylko przyjąć pouczenie od Jahwe, lecz także oznajmić je innym ludziom. Było ono niejako koniecznym uzupełnieniem, gdyż objawienie Boże nie było przeznaczone jedynie dla jednostki, lecz dla społeczności. Dlatego też miano proroka nie przysługiwało temu człowiekowi, który otrzymawszy objawienie Boże zachowywał je dla siebie samego (Tamże, s. 604).

Możemy wyróżnić trzy sposoby głoszenia nauk przez proroków: poprzez ustne przekazywanie (słowa), przez pisma i czynności symboliczne. Pierwszy rodzaj przekazywania objawienia – żywe słowo było najczęstszą formą przekazu. Pierwszy rozkaz Jahwe brzmiał zazwyczaj „Idź i mów”. Prorocy posiadali specyficzny sposób mówienia, posługiwali się utartymi zwrotami, tematami i rodzajami literackimi. Późniejsi prorocy chętnie nawiązywali do swoich poprzedników, wierząc, że są kolejnym ogniwem w dialogu Jahwe z ludźmi.

Przekazywanie ustne za pomocą słowa miało też swoje określone formy. Najbardziej charakterystyczną formą było tzw. „słowo posłańca”. Prorok przekazywał bezpośrednio wezwanie lub polecenie Boże, np. jako zapowiedź kary, groźbę albo zapowiedź pomyślną. Tego typu przepowiednia wprowadzana była zwykle słowami: „To mówi Jahwe” i wywodzi się prawdopodobnie z technicznej formuły posłańca królewskiego, który przekazuje jakąś wiadomość od swego mocodawcy. Nie należy jednak identyfikować roli proroka z niewolniczą rolą gońca królewskiego, gdyż prorocy co prawda byli podporządkowani Bogu, ale oprócz tego byli powiernikami, przyjaciółmi i uczestnikami Jego Rady (rady Jahwe). „Formuła posłańca” stała się w księgach prorockich najbardziej typowym sposobem wprowadzenia słowa Jahwe. Jeśli wypowiedź prorocka była długa, powtarzano często wyrażenie „mówi Jahwe” czy „mówi Pan” (Stachowiak, 1990, s. 251).

Kolejną formułą przekazywania ustnego był zwrot „*wyrocznia Pana*”. Był on zwykle umieszczany na końcu lub po części proroctwa. Wśród innych formuł można wyróżnić: groźby, zapowiedzi pomyślne, karcące mowy lub upomnienia i ostrzeżenia. Najdawniejsze groźby były kierowane pod adresem jednostki, najczęściej króla, a jej powodem był zazwyczaj jakiś występki osoby, do której prorok kierował swoje słowo. Począwszy od Amosa zapowiedzi kary były skierowane także do całego narodu izraelskiego lub też pod adresem poszczególnych warstw narodu jak dworzanie, kapłani, bogaci czy fałszywi prorocy. Szczególnym rodzajem groźb są mowy przeciw narodom obcym.

W mowach wzorowanych na postępowaniu sądowym Jahwe występuje jako oskarżyciel, a często także jako świadek. On też wypowiada wyrok (na świadków bywają też powołane wszystkie narody lub cała ziemia z niebem: Iz 1,2n; Mi 6,1n; Jr 6,19). Także w innych mowach prorockich o charakterze groźb inicjatywę kary przejmuje Jahwe. Kara

mogą być klęski żywiołowe, wojny, wygnania, zniszczenie kraju, susza, nieurodzaj, zaraza, szarańcza. Inne formy przepowiadania prorockiego to napomnienia prorockie, w których prorok może występować w roli strażnika, jak w przypadku Ezechiela, który ostrzega Izraelitów przed grożącym niebezpieczeństwem (Ez 3,17). Ważną rolę w literaturze prorockiej odgrywają też opowiadania o wizji prorockiej, polegające na opisie wizji w pierwszej osobie liczby pojedynczej. Klasycznym przykładem tego rodzaju jest seria ośmiu wizji Zachariasza (Za 1,7n) (Peter, 1970, s. 607).

Prorocy posługują się także rodzajami literackimi zapożyczonymi z poezji, kultu, a nawet mądrości popularnej. Nie brak wśród nich przysłów, pieśni nieraz połączonej z biesiadą (Iz 22,13) lub pieśni czuwających strażników. Prorocy bardzo często też uderzali w tony lamentacji, które wzorowały się na ludowych i królewskich obrzędach pogrzebowych.

Prorocy oprócz przekazywania ustnego lubowali się w czynnościach symbolicznych. Często pewne czynności, gesty ludzi mają znaczenie symboliczne, szczególnie w ważnych momentach życia. Cały Wschód, zarówno ten starożytny jak i współczesny, zna takie symboliczne gesty jak rozdarcie szat na znak żałoby (Lb 14,6), wór pokutny (2 Sm 3,31) czy noga na głowie pokonanego wroga (Joz 10,24), podanie ręki (2 Krl 10,15) i wiele innych. Prorocy byli dobrze rozumiani przez współczesnych sobie, gdy niejednokrotnie zamiast głosić słowo uciekali się do akcji symbolicznych. Przykładem może być Achiasz z Szilo, który rozdziera nowy płaszcz na 12 części, zapowiadając podział państwa Salomona (1 Krl 11,29-39); Izajasz chodzi bosy i „nagi” (bez wierzchniej szaty) na znak przyszłej klęski Egiptu i zawstydzenia jego zwolenników (20,2-6); Ezechiel nie może opłakiwać zmarłej żony, aby Żydzi w niewoli nie opłakiwali publicznie przyszłego zniszczenia Jerozolimy (24,15-24); tenże łączy dwa kawałki drewna na znak przyszłego zjednoczenia obu rozdzielonych części narodu (37,15-19).

Ostatnim sposobem przekazywania objawienia są pisma. Najstarsi prorocy byli przed wszystkim mężami słowa żywego; nazywani byli zatem prorokami „przedliterackimi”, choć nie wyklucza to działalności literackiej jeszcze przed pierwszymi księgami kanonicznymi (zatem nie wiadomo kiedy powstały pierwsze zapisy słowa prorockiego). Niewątpliwie każda z ksiąg prorockich miała własną (często skomplikowaną) prehistorię literacką, a tradycja ustna odgrywała w nich z pewnością znaczącą rolę. Najbardziej charakterystyczny opis powstawania księgi natchnionej przekazuje Jr 36. Prorok, któremu zastała uniemożliwiona działalność w świątyni, odtwarza na rozkaz Boży wszystkie dotychczasowe prośby, dyktując je Baruchowi i zlecając mu publiczne odczytanie ich w świątyni (tamże, s. 605).

Zakończenie

Profetyzm jako zjawisko wielopostaciowe, obejmuje swym zakresem zarówno tereny Izraela, jak i obszary pozaizraelskie, takie jak: Egipt, Mezopotamia, Kanaan i Fenicja. Cechą, która wyróżnia proroków Izraela, jest wierność duchowi Jahwe oraz przekazywanie Jego słów w prorocत्वach bez względu na opinie i przychyłność tłumu, podobnie jak w przypadku proroka prawdziwego.

Sposób zarówno otrzymywania jak i przekazywania objawienia Bożego przybierał różne formy, odcienie. Prorok przekazując słowo Boże jest świadomy wielkiej odpowiedzialności, jaka wiąże się z jego posługą. Słowo Boże daje moc prorokowi, uzdalnia go do działania zgodnego z wolą Jahwe. Jednakże zaniechanie czynności prorockich mogłoby spowodować poważne konsekwencje, czyniąc proroka współodpowiedzialnym np. za śmierć danej grupy ludzi, którzy nie zostali przez niego na czas poinformowani o grożącej im karze.

Słowo Jahwe, które prorocy przekazują pod wieloma postaciami, nie tylko wpływa na historię, ale tworzy ją we właściwym tego słowa znaczeniu. W piękny sposób przedstawił to Deutero-Izajasz (Iz 55, 10n), stosując obraz cyklicznego biegu natury skierowany jednak ku Bogu: „Podobnie jak ulewa i śnieg spadają z nieba i tam nie powracają, dopóki nie nawodnią ziemi, nie użyźnią jej i nie zapewnią urodzaju..., tak słowo, które wychodzi z ust moich, nie wraca do mnie bezowocne, zanim wpierw nie dokona tego, co chciałem i nie spełni pomyślnie mego posłannictwa”.

Bibliografia:

- Brzegowy T., (2001), *Ogólne wprowadzenie do profetyzmu izraelskiego*, w: *Wielki Świat starotestamentalnych proroków I. Od początków profetyzmu do Niewoli Babilońskiej* (Wprowadzenie i myśl i wezwanie ksiąg biblijnych cz.4), J. Frankowski (red.), s. 13-44, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Brzegowy T., (1994), *Prorocy Izraela*, cz. 1, Tarnów: Biblos.
- Harrington W.J. (2000), *Klucz do Biblii*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Homerski J., (1972), *Rola proroków w życiu politycznym Izraela w ocenie współczesnych egzegetów*, RocznTeolKan 19, z. 1.
- Jakubiec Cz., (1959), *Geneza profetyzmu izraelskiego*, AtenKapt 49.
- Jelonek T., (2013), *Miniatury biblijne*, Kraków: Petrus.
- Lindblom J., (1967), *Prophecy in Ancient Israel*, Oxford: Fortress Press.
- Łach J., (1962), *Początki profetyzmu izraelskiego w świetle Księgi Samuela*, RocznTeolKan 9.
- Stachowiak L., (1990), *Profetyzm w: Wstęp do Starego Testamentu* (Wstęp do Pisma Świętego t. 2), Tenże (red.), s.238-270, Poznań: Pallottinum.
- Stachowiak L., (1970), *Pouczenia moralne w starszych tradycjach prorockich*, Zeszyty Naukowe KUL 13, z. 1.
- Stachowiak L., (1980), *Prorocy. Słudzy słowa* (Attende Lectioni V), Katowice: Pallottinum.

- Peter M., (1970²), *Wykład Pisma Świętego Starego Testamentu* (Biblioteka pomocy seminaryjnych t. 5), Poznań-Warszawa: Pallotinum.
- Pettinato G., (1981), *The Archives of Ebla. An Empire Inscribed in Clay*, Garden City - New York.
- Popowski R., (1997), *Prophetes w: Wielki Słownik grecko-polski Nowego Testamentu: wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, s. 537, Warszawa: Vocatio.
- Witaszek G., (2008), *Słowo proroka znakiem sprzeciwu w: Przybliżyło się królestwo Boże. Księga pamiątkowa dla Profesora Romana Bartnickiego w 65 rocznicę urodzin*, W. Chrostowski (red.), s. 498- 511, Warszawa: Stowarzyszenie Biblistów Polskich.